

Marginalnost u hrvatskoj i međunarodnoj toponomastičkoj praksi: primjer postupanja s egzonymima

Ivana Crljenko
Leksikografski zavod Miroslav Krleža

Prema *Geografskom rječniku* Alfonsa Cvitanovića,¹ inzularan ili otočan je onaj koji se nalazi na otoku, pripada otoku i otočju, odnosno onaj koji je izdvojen, osamljen poput otoka. Susljedno ovomu potonjem, inzularnost ili otočnost možemo shvatiti kao svojstvo koje podrazumijeva prostornu izdvojenost ili društvenu izoliranost, odnosno osamljenost otoka kao fizički odijeljenoga dijela kopna ili pak otočne zajednice kao prirodnogeografskom barijerom izdvojene skupine ljudi. Otočnost može biti i svojstvo onoga specifičnoga otočnoga načina života, koji je, kako je poznato, posljedica mnogih interferirajućih prostornih i društvenih odnosa koji se stalno iznova izgrađuju i transformiraju, ukorjenjujući se pritom, planski ili posve spontano, u (ne)promjenjivim prirodnogeografskim danostima i vazda promjenjivim sociogeografskim čimbenicima, poput onih demografskih, ekonomskih, političkih ili kulturnih. Promatrani u denotativnom, doslovnom značenju, hrvatska otočnost, otočni način života, otočno stanovništvo i djelatnosti, otočna naseljska struktura, korištenje i namjena otočnoga prostora, otoci kao fizički zaokružene cjeline posebnih ekosustava, ali i nositelji specifičnoga kulturnog pejzaža, historijskogeografski kontekst njihova razvoja i sl. veoma su prisutne i rado obrađivane teme hrvatskih geografskih istraživanja. Dakako da tome pridonosi činjenica da je Hrvatska zemlja s 1246 otoka, otočića i hridi, što su istraživanjem topografskih karata ne tako davno ustanovili Tea Duplančić Leder, Tin Ujević i Mendi Čala,² po čemu se Hrvatska svrstava među »naj-

¹ Cvitanović, Alfonso: *Geografski rječnik*. Hrvatsko geografsko društvo – Zadar, Filozofski fakultet u Zadru, Matica Hrvatska – Zadar, Zadiz d.o.o. Zadar, Zadar 2002.

² Duplančić Leder, Tea, Ujević, Tin, Čala, Mendi: Coastline lengths and areas of islands in the Croatian part of the Adriatic Sea determined from the topographic maps at the scale of 1 : 25 000. *Geoadria* 9/1 (2004), str. 5–32.

otočnije« zemlje Europe. S pedesetak otoka s dugom tradicijom naseljenosti, u nas postoje iznimno dobri preduvjeti za svakovrsna geografska, arheološka, sociološka, etnološka, jezikoslovna, povijesna i druga istraživanja otoka i otočnosti.

Ipak, u ovom ću se izlaganju odmaknuti od geografskoga pogleda na pojam otočnosti. To znači da ću naglasak staviti na konotativno, preneseno značenje pojma te otočnost promatrati kao metaforu izoliranosti, izmaknutosti, marginalnosti, »neznatnosti«. Upravo zato usredotočit ću se na drugi dio naslova ovoga Skupa – *rubovi europskih identiteta*. Naime, pokušat ću na primjeru onoga čime se bavim (egzonima), kao određenoj studiji slučaja, odgovoriti na to jesmo li kao kultura i društvo marginalni u međunarodnom okruženju, ako jesmo koliko smo si sami za to krivi i u kojoj smo mjeri posebni u odnosu na druge male kulture. Upravo stoga referirat ću se na dvije, po meni ključne stvari iz ove naše programske knjižice: na razradbu pojmovlja vezana za kulturu i na fenomen male kulture.

Što se razradbe pojmovlja tiče, shvaćam ju u širem kontekstu, vezano uz jezik i geografiju. Pritom ne mislim na stručno geografsko pojmovlje, premda bi se i u njemu štošta dalo definirati, sistematizirati, kategorizirati i u konačnici uskladiti, nego onoga dijela geografskoga »pojmovlja«, bolje rečeno »nazivlja«, koji geografima ima barem jednaku važnost kao i samo stručno pojmovlje. Geografsko je nazivlje ili toponimija neodvojiv dio geografske znanosti i struke, neophodan alat kojim se geografi služe u tumačenju prostornih odnosa i procesa, nužno sredstvo komunikacije svakodnevno prisutno u geografskom diskursu, ali i u govoru negeografa. Stoga ću govoriti o pokušaju sistematiziranja geografskih imena (poslije ću objasniti zašto ne mogu govoriti o njihovu standardiziranju). Pritom ne mislim na sistematiziranje cjelokupnoga korpusa geografskih imena, jer je to vrlo zahtjevan posao koji nužno traži dugotrajnu komplementarnu suradnju većeg broj znanstvenika i stručnjaka iz više područja, osobito jezikoslovaca, što mi u ovom trenutku nismo u stanju provoditi. Ne mislim niti na sistematiziranje izvornih hrvatskih toponima; određena toponomastička praksa u tom smislu postoji. Geografskim imenima s hrvatskoga jezičnog područja ponajviše se bave znanstvenici i stručnjaci iz Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, iz Centra za jadranska onomastička istraživanja te iz Državne geodetske uprave (koji su 2010. objavili *Registar geografskih imena Republike Hrvatske* i 2011. popis naselja u *Registru geografskih imena nacionalnih manjina Republike Hrvatske*).

Po zakonu, Državna geodetska uprava zadužena je za osnivanje i vođenje evidencije hrvatskih geografskih imena, što ona i provodi, pa se može reći da se o njima ipak vodi kakva-takva briga. Pod tim mislim na prikupljanje i sistematiziranje jednoga dijela hrvatskoga jezičnog blaga, onoga manjega, koji se odnosi na egzonime – tradicionalna, udomaćena, prilagođena ili prihvaćena hrvatska geografska imena za strane objekte, tj. objekte smještene izvan hrvatskoga jezičnog područja – primjerice Beč, Budimpešta, Venecija, Prag, Trst – koji su s istraživačkog aspekta gotovo potpu-

no zanemareni. Egzonimi su ne samo dio našega vokabulara nego i vrijedan dio naše kulturne baštine pa je o njima potrebno voditi brigu na jednak način kao što se vodi briga o očuvanju ostalih materijalnih i nematerijalnih bogatstava. Sasvim je opravdano smatrati ih važnim i neodvojivim elementima jezika u kojem su nastajali i još se uvijek neki od njih održavaju. Također, opravdano ih je smatrati i predstavnicima jezične i kulturne tradicije pojedinoga naroda te pokazateljima povijesnih i kulturnih veza koje taj narod ostvaruje s drugima. Valja na njih gledati i kao na svojevrsne njegovatelje identiteta neke jezične zajednice. Potrebu za njihovim postojanjem i njegovanjem naglasio je Josef Breu, istaknuti austrijski geograf i kartograf, koji je u svojoj raspravi o egzonimima i kartografiji³ naveo sljedeće: »Svaka jezična zajednica ima pravo upotrebljavati vlastito jezično bogatstvo u imenovanju svijeta oko sebe; to je pravo koje mu ne može oduzeti ni ograničiti niti jedan vanjski autoritet. Egzonimi su dio vokabulara svakoga jezika te su, poput jezika samog, izloženi stalnim promjenama.«

Baveći se već neko vrijeme problematikom egzonima došla sam do zaključka da postupanje s egzonimima nije samo pitanje jedne specijalizirane toponomastičke discipline nego da ono odražava daleko veće i dublje probleme djelovanja društva, znanosti i kulture danas u Hrvatskoj. Naime, kad bi se stručno i znanstveno (ne)razumijevanje njihove problematike te odnos stručne i znanstvene zajednice prema njima preslikao na više razine odnosa, onoga geografske struke naspram vlastitoga stručnog/geografskog nazivlja ili jezikoslovne struke naspram dijela jezičnoga blaga, ili još općenitije, hrvatskoga društva naspram vlastitoga jezika, moglo bi se zasigurno reći da taj odnos, zapravo ti odnosi, upućuju na znanstvenu i širu društvenu nezainteresiranost prema tom dijelu hrvatskoga jezičnog korpusa.

Istodobno, prepoznala sam četiri osnovna problema koji se vežu uz problematiku egzonima, a koji jasno upućuju na odnos znanstvene i šire zajednice prema njima. Prvi problem jesu nedovoljno precizna pravila za njihovu uporabu i pisanje, potkrijepljena premalim brojem uglavnom nedvojbenih primjera koje nude naši normativni priručnici, poglavito pravopisi, što upućuje na to da naši jezikoslovci nisu prepoznavali sve probleme njihove lingvističke i uporabne slojevitosti. Takvo nedorečeno stanje proizvodi mnogobrojne pogreške u pisanju u znanstvenoj, stručnoj i školskoj literaturi te u medijima, otežava njihovu dosljednu i pravilnu uporabu te posljedično stvara nevoljkost prema njihovoj uporabi. Drugi problem je njihov sve lošiji tretman u odnosu na izvorna imena, što je posljedica provedbe toponomastičke politike na međunarodnoj razini kojom se potiskuje potreba za postojanjem, uporabom, a onda i proučavanjem i njegovanjem udomaćenih oblika toponima. Treći je

³ Breu, Josef: *Exonyms in cartography*, Paper submitted by Austria. E/CONF.79/L.6, 1987. http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/docs/5th-uncsgn-doc/e_conf79_L6.pdf (pristupljeno 2. XI. 2015).

problem veoma slab interes hrvatskih znanstvenika za njihovo proučavanje ili makar puko popisivanje i na taj način očuvanje od zaborava dijela vlastitoga jezika, što pak upućuje na nerazumijevanje njihove uloge i važnosti u domaćoj i međunarodnoj službenoj i neslužbenoj komunikaciji. Čini mi se da bi zanimanje za egzonime, s obzirom na novostvorene političke uvjete (pristupanje EU-u, povećana potreba za usklađivanjem pravnih i drugih normi, problemi s prijevodima istih) te s njima povezanim (ne)opravdanim strahom od nemogućnosti održavanja ili čak od potpunoga gubitka vlastitoga identiteta, jezika, kulture ili načina života unutar europske integracije, trebalo biti upravo suprotno. Ipak, maleni su pomaci vidljivi u činjenici da se sistematiziranjem egzonima i time stvaranjem preduvjeta za njihovu standardizaciju nedavno počeo baviti Leksikografski zavod Miroslav Krleža, koji, zbog dugogodišnje prakse svojevrsnoga normiranja geografskoga nazivlja, osobito egzonima, te u nedostatku službenoga tijela koje bi se bavilo standardizacijom geografskih imena, smatram najmjerodavnijom institucijom za provedbu postupaka sistematiziranja i kategoriziranja egzonima.

Četvrti i čini mi se najvažniji problem jest onaj inicijalni, pokretački, a to je potpuno neodređen način postupanja s egzonimima, što se očituje u nepostojanju tzv. egzonimske toponomastičke politike, odnosno u nepostojanju ozbiljnog, organiziranog, institucionaliziranog i reguliranog prikupljanja, sistematiziranja i standardiziranja egzonima. Takvo bezglavo stanje ponovno upućuje na društvenu i znanstvenu rezigniranost, ravnodušnost i nerazumijevanje njihova šireg društvenog i kulturnog značenja, koje, kako ću poslije pokazati na primjeru tretiranja egzonima u drugim zemalja i međunarodnim aktivnostima vezanima uz geografska imena i egzonime, uopće nije zanemarivo.

Konkretno, to znači da vrlo rijetka istraživanja egzonima koje provode uglavnom malobrojni toponomastičari i geografi nisu sustavna i sveobuhvatna, već su egzemplarna i monodisciplinarna. Takva je situacija u uzročno-posljedičnoj vezi s činjenicom da dosad nismo uspjeli osnovati službeno tijelo odnosno komisiju koja bi se na stručnoj i znanstvenoj razini bavila cjelokupnom toponimijskom građom, popisivala ju, klasificirala, davala preporuke i u konačnici standardizirala toponime. Premda je dobra volja postojala, i u nekoliko smo se navrata približili tome cilju, nismo se uspjeli kadrovirati, odrediti instituciju pri kojoj bi takvo tijelo postojalo, niti smo uspjeli ohrabriti nadležno ministarstvo da nam u tome dade svoju potporu. Da preciziram, u Zadru se još 2009. održalo Prvo nacionalno znanstveno savjetovanje o geografskim imenima koje je okupilo zainteresirane znanstvenike iz više znanstvenih institucija te donijelo odluku da se takvo tijelo treba osnovati. Također, Vijeće za normu hrvatskoga standardnog jezika na svojoj je sjednici 2010. raspravljalo o potrebi ujednačavanja kriterija pisanja udomaćenih geografskih imena. Rezultat je bio slanje prijedloga Vladi da se osnuje takva komisija, no naišli smo na nerazumi-

jevanje nadležnoga ministarstva. Otada do danas po tom se pitanju ništa nije promijenilo.

S druge strane, da bi se očuvalo nacionalno toponimijsko blago pohranjeno u egzonimima, već se od 1960-ih u mnogim zemljama svijeta, kao neovisna tijela ili tijela pri nekoj instituciji, najčešće državnim geodetskim upravama, geografskim ili jezikoslovnim institutima, osnivaju komisije za standardizaciju geografskih imena.

Dva su primjera dobroga postupanja s egzonimima i geografskim imenima uopće u zemljama Europe s kojima se u mnogočemu možemo uspoređivati i na koje se trebamo ugledati. Ti primjeri govore s jedne strane o odnosu razmjeno velikoga jezika, poljskog, kojim govori oko 50 milijuna ljudi, naspram svojega toponimijskog blaga, a s druge strane o fenomenu male kulture, odnosno maloga jezika, slovenskoga, kojim govori 2,2 milijuna govornika, što je 2,5 puta manje od govornika hrvatskoga jezika. Upravo primjer Slovenaca pokazuje da se mala kultura i mali jezik ne moraju nužno, barem u ovom segmentu toponimije, doživljavati kao neznatni, periferni, izolirani »otoci« u međunarodnom moru velikih jezika poput engleskoga, španjolskoga, francuskoga, arapskoga ili ruskoga jezika.

Poljaci imaju čak dvije komisije za standardizaciju geografskih imena: jednu za geografska imena unutar Poljske, drugu za toponime izvan Poljske. Aktivnosti vezane uz normiranje udomaćenih geografskih imena započele su u Poljskoj 1951., kada je pri Poljskom geografskom društvu osnovana Komisija za geografska imena izvan Republike Poljske. Od 1953. Komisija je bila pod ingerencijom Geografskoga instituta Poljske akademije znanosti. Od 1952. do 1956. objavili su 15 brošura u geografskim bibliotekama, s popisima geografskih imena. Premda su se imena koja su ondje popisana upotrebljavala u rječnicima, enciklopedijama i geografskim radovima, nisu imala službeni status.

Pošto je na prvoj konferenciji UNGEGN-a⁴, krovnoga međunarodnoga udruženja koje se bavi geografskim imenima, 1967. u Genevi istaknuta potreba standardizacije geografskih imena u zemljama članicama UN-a, Poljska je prepoznala potrebu da se što brže osnuje tijelo koje će imati ovlasti standardiziranja udomaćenih geografskih imena, čime bi ona dobila službeni status. Inicijator osnivanja toga tijela bio je Glavni ured za geodeziju i kartografiju. Uz potporu Geografskoga instituta pri Poljskoj akademiji znanosti i drugih zainteresiranih institucija predloženo je da se Komisija osnuje kao tijelo izravno pod ingerencijom predsjednika Glavnoga ureda za geodeziju i kartografiju. Ipak, prijedlog je odbacilo tadašnje vodstvo Glavnoga ureda. Komisiju je naposljetku 1973. osnovala poljska vlada, a danas djeluje pri uredu Glavnoga državnoga geodeta. Trenutačno broji 18 članova, najviše jezikoslovaca, geografa i kartografa.

⁴ Skupina stručnjaka za geografska imena pri UN-u.

Slovinci su pak osnovali Komisiju za standardizaciju geografskih imena prije tridesetak godina, 1986., na prijedlog Geodetske i kartografske uprave. U svom prvom mandatu Komisija je standardizirala imena država i nekih ovisnih teritorija te dala preporuke o imenima slovenskih naselja i ulica. Uz kraće prekide, od 2001. stalno je Vladino radno tijelo, odgovorno za standardiziranje svih geografskih imena u Sloveniji i na slovenskom jeziku izvan države. Trenutačno broji 13 članova.

Sva četiri navedena problema dobri su pokazatelji kako se kao društvo nosimo s vlastitim jezikom, ili barem jednim njegovim dijelom. A mislim da ne griješim ako kažem da u tom smislu kao društvo i kultura pokazujemo priličnu nebrigu. Jer, od svih navedenih problema, samo je jedan, onaj o lošijem tretmanu egzonima u odnosu na izvorna geografska imena uvezen, ali ne i obvezujući odnos. Ostale manjkavosti vezane uz egzonime govore o našem shvaćanju vlastitoga jezika, koji je barem u segmentu toponimije, nedovoljno istražen, što se samo djelomično može objasniti kadrovskim ograničenjima. Kao što se može iščitati iz naše nemoći da organiziramo i formaliziramo komisiju za standardizaciju geografskih imena, tu smo vrstu marginalnosti jednostavno sami proizveli. Ona nam nije nametnuta izvana. Štoviše, upravo je popisivanje i standardiziranje nacionalnih toponima kako bi se oni mogli pravilno rabiti u nacionalnoj i međunarodnoj uporabi jedan od glavnih ciljeva UNGEGN-a.

UNGEGN je kao malena skupina stručnjaka osnovan 1959. pri Ekonomskom i socijalnom vijeću UN-a, a tijekom više od pola stoljeća prerastao je u jedno od sedam stalnih tijela Ekonomskoga i socijalnoga vijeća, s više od 400 članova iz više od 100 zemalja, raspodijeljenih u 24 jezično-geografske divizije. U diviziji koja okuplja zemlje istočnoga dijela Srednje i Jugoistočne Europe, a koja se prostire od Poljske do Gruzije, nalazi se 17 zemalja, među njima i Hrvatska. Od tih 17 zemalja, 11 ih ima Komisiju za standardizaciju geografskih imena, dok Albanija, BiH, Crna Gora, Hrvatska, Gruzija i Grčka nemaju.

U okviru UNGEGN-a osnovane su i tematske radne skupine koje raspravljaju o specifičnim temama vezanim uz toponime, od toponomastičke terminologije, baza podataka, izgovora, sustava za romanizaciju toponima i dr. Jedna takva skupina, Radna skupina za egzonime, osnovana 2002., bavi se problemima vezanima uz egzonime te predlaže rezolucije o postupanju s egzonimima i određuje njihov odnos naspram endonima, izvornih geografskih imena.

Radna skupina za egzonime, kao skupina koja je po svojoj naravi sklona udomaćenim toponimima, do posljednjeg sastanka održanog u Zagrebu ove godine⁵ nastojala se držati preporuka o postupanju s egzonimima donesenih 1970-ih, tijekom sveopće dekolonizacije i hladnoratovskih podjela, kada se s jedne strane osvijestila

⁵ 2015. godine, op. ur.

potreba za priznavanjem dotada potiskivanih nacionalnih jezika i njihovih izvornih imena te s druge strane susprezala želja za nametanjem novih imena uzrokovanih uspostavljanjem novoga poretka, a sve s ciljem da se olakša međunarodna komunikacija. Više rezolucija jasno upućuje na to da bi se trebali napraviti nacionalni popisi egzonima kako bi se u konačnici pristupilo procesu njihova uklanjanja. Međutim članovi Skupine su danas, 43 godine nakon prve rezolucije koja preporučuje smanjenje njihove uporabe, prilično suzdržani oko tih rezolucija. Mnogima je posve neprihvatljivo promicanje smanjenja uporabe dobro prihvaćenih i posve udomaćenih egzonima na račun uporabe izvornih geografskih imena unutar jezične zajednice koja ih je stvorila i do danas održala, dakle u domaćoj uporabi. Premda su rasprave na tu temu tek na četu, čini se da je došlo vrijeme kada će se stav prema egzonimima početi mijenjati vjerojatno njima u korist. To posljedično znači da će se stvoriti bolji uvjeti za očuvanje jezičnoga blaga malih jezika.

Uzimajući u obzir sve navedeno o tretmanu jednoga dijela toponimijskoga korpusa, izgleda da smo se, barem što se egzonimske toponomastičke politike tiče, njezinim nepostojanjem svjesno ili nesvjesno izmaknuli i izolirali u međunarodnom kontekstu i da smo si za to sami krivi. Vlastita nevoljkost i nemogućnost društveno odgovornoga ustrojavanja dovodi do toga da se inicijative prepuštaju pojedincima, što nikako ne može rezultirati sustavnim razvojem jedne znanstvene discipline, a time niti sustavnim interdisciplinarnim istraživanjima u sferi ovoga dijela toponomastike. Daljnje posljedice su dakako prilično opravdana percepcija o nedovoljnoj brizi o očuvanju ovoga dijela jezične baštine i u konačnici vlastitoga identiteta koji se, znamo, dijelom temelji na svijesti o zajedničkom jeziku. A da sve to ne mora biti tako, i da kao mala država, mala kultura i mali jezik u svojoj »neznatnosti« nismo usamljeni, te da ne moramo ako to ne želimo biti gurnuti na periferiju, pokazuju primjeri država koje sam navela. Ti svijetli primjeri toponomastičkih praksi nama ne tako dalekih zemalja pokazuju da bez obzira na veličinu jezika, društvena svijest o očuvanju jezične baštine i službena politika naspram toponimijskoga blaga mogu (i moraju) biti mnogo bolje. Smatram da bi se tek proaktivnim osvješćivanjem njihove važnosti kao čuvara vlastitoga jezika, kulture i tradicije, u javnosti i kod nadležnih donositelja odluka, stvorile regulativne pretpostavke za zajedničko djelovanje malene skupine znanstvenika koja se danas u Hrvatskoj njima bavi, čime bismo se konačno iz rubne zone počeli primicati suvremenim svjetskim trendovima proučavanja i očuvanja egzonima.